www.vinoba.in

विनोबा-वार्ता

दैनिक साम्ययोग
मासिक वर्गणी १.५० न. पै.

अंक : १३३-३४) वर्धा, सोम-मंगळवार ता. २४-२५ ऑ. ६४ (मूल्य १० पैसे

पू. विनोबांचे स्वास्थ्य

पू. विनोबा यांची प्रकृति आता सुधारत आहे. त्यांच्या आहारात फळें व मध यांचा समावेश करण्यात आला आहे. दिनांक २३ रोजी रविवारी सिव्हिलसर्जन डॉ. गायतोंडे व डॉ. महोदय यांनी प्रकृति तपासली . वर्धेचे कलेक्टर श्री. डांगे हे हि त्यांचेबरोबर पू. विनोबांची प्रकृति पाहण्यास गेले होते. त्यांचे रक्त पुन: आता तपासण्यासाठी घेण्यांत आले आहे. त्यांना झोप चांगली लागते. दिवसभर ते पूर्ण विश्रांति घेत असतात. क्वचित ते 'विनय पत्रिका' वाचतात. अशक्तता बरीच आहे. घामहि बराच येतो. त्यामुळे थकवा येतो. श्रीमती महादेवीताई ह्या त्यांचे जवळ येऊन राहिल्या आहेत. आचार्य दादा धर्माधिकारी काहीं दिवस पवनारला येऊन राहून गेले.

विनोबांची प्रार्थना प्रवचनें —

"अव्दितीय तूं"

आज आपण देवाचे एकच नांव घेऊ.—'अव्दितीय तूं ! अव्दितीय म्हणजे दुसरा कोणी देवाच्या बरोबरीचा नाही. देव म्हणजे देवच. एखादा महापुरुष झाला, बलवान राजा झाला, मोठा पहाड झाला तरी देवाची बरोबरी करू शकत नाही. ईश्वरासारखा ईश्वरच. आपण त्याचे भक्त होऊ शकतो. पण त्याची बरोबरी करू शकणार नाही. एकच ईश्वर सर्व सृष्टीला सांभाळणारा आहे. सृष्टीचा उत्पन्न-कर्ता आहे. सृष्टीला लीन करणारा आहे. तसा दुसरा कोणी नाही. ही ईश्वराविषयीची कल्पना आहे. तेव्हा दुसरे नाव घ्यायला उरत नाही.

ईश्वराच्या बरोबरीचा कोणी नाही हे तर झालेच–हे तर कोणीहि मान्य करील. त्याची सेवा आपण करावी. त्याची बरोबरी करू शकणार नाही. ईश्वराचे नांव घेतल्यावर मोजायला वस्तूच शिल्लक रहात नाही. समजा आपण इथली मुले मोजू लागलो–रामा, कृष्णा, गोविंदा, हरी चार नावे झाली, आणखीहि होतील. पण आज ईश्वराचे नाव घ्यायला लागलो तर, एक ईश्वर, दोन डोंगर, तीन झाड, चार नदी असे मोजता येणार नाही. एक ईश्वर मोजले की, आणखी उरणार नाही. ईश्वराच्या पोटात सर्व आले. आपण असे म्हणू शकत नाही की, एक हिंदुस्थान, एक पवनार, एक नागपुर. कारण पवनार, नागपुर हे हिंदुस्थानाच्या पोटात आहे. हे झाड, डोंगर, नदी, मनुष्य सर्व ईश्वराच्या पोटात आहेत. म्हणून ईश्वराचे एक नांव घेतले की, दुसरे कांही उरत नाही. ईश्वराला बाजूला ठेवा आणि मोजदाद करा–एक, दहा, शंभर, हजार, दहाहजार, लाख, दहा लाख–कोटी दहा कोटी, अब्ज, खर्व, निखर्व.– पण ईश्वराचे नाव घेतले की, एक ईश्वर आणि दुसरा मोजायला शिल्लकच रहात नाही. हेच ज्ञानदेवानी सांगितले आहें.— 'एक नांव हरी । द्वैत नांव उरी ।'

एक हरीचे नांव घेतल्यावर दुसरे नांव रहात नाही. ह्या अर्थाने अद्वितीय व एक ईश्वर म्हटल्यावर दुसरे मोजायला शिल्लक रहात नाही म्हणजे अकाल. समजा डाळिंब आहे. त्यात दाणे असतात. डाळिंबातील दाणे मोजता येतात. पण डाळिंब मोजल्यावर आता एक डाळिंब, दोन दाणे, तीन साल असे मोजता येईल का ? नाही. कारण डाळिंबाच्या पोटात सर्व आले. म्हणून ईश्वराचे नांव घेतल्यावर कांही शिल्लक रहात नाही. हा अद्वितीयचा अर्थ आहे.

पुष्कळ लोक म्हणतात देवाला नवस करू आणि म्हसोबाला करू, खंडोबाला करू, अशी पन्नास नावे घेतात. हे बरोबर नाही. ईश्वराच्या बरोबर ही नावे आणता येत नाहीत. म्हणून अद्वितीय नांव आहे. उपनिषदात हे आले आहे–'एकमेवाद्वितीम्' एक तोच एकमेव अद्वितीय आहे. बैल असतो. त्याला दोन शिंगे असतात. गेंड्याला एकच शिंग असते. तसा भगवान अगदी अद्वितीय आहे. असे ईश्वराचे फार मोठे लक्षण आहे–'एकमेवाद्वितीयम्'.

ब्रह्मविद्यामंदिर–१७-७-१९६४

--०--

ग्रामदानी कार्यकर्त्यांची कार्यसंहिता

आचार्य विनोबानी ग्रामदानी कार्यकर्त्यांच्या साठी जी कार्यसंहिता सांगितली आहे तिचे कांही विवरण मागील अंकात केले. आता त्याच संहितेच्या आणखी कांही भागाचे येथे निवेदन करावयाचे आहे.

ग्रामदानी कार्यकर्त्यांच्या बटव्यात गांवाला उपयोगी पडणाऱ्या अनेक चीजा असाव्या यावर विनोबांचा कटाक्ष आहे. पण या चीजा गांवाच्या समग्र जीवनाशी सुसंगत असाव्या. त्यांचे द्वारा ग्रामीण लोकांचा नैतिक व आध्यात्मिक स्तर वर उचलला जावयास पाहिजे. विनोबांनी हे स्पष्ट केलेले आहे की, लोकांना जर केवळ भौतिक गरजाच पूर्ण करून घ्यावयाच्या असतील तर त्यासाठी सरकार आहे. सरकारकडे मागणी करून व आवश्यक झाले तर सरकारवर दबाव आणून लोकांनी आपल्या गरजा पूर्ण करून घ्याव्या. त्यासाठी विनोबांचे 'आरोहण' नाही. ग्रामदानी कार्यकर्ता जो सर्वोदयाचा विचार मांडेल तो मुख्यत: लोकांच्या नैतिक व आध्यात्मिक गरजा पूर्ण करणारा असावा, असा विनोबांचा आग्रह आहे.

ह्या गरजा पूर्ण करण्याचे माध्यम म्हणून, विनोबा म्हणतात, चार गोष्टींचा आश्रय ग्रामदानी कार्यकर्त्यांनी घेतला पाहिजे. (१) शेती, (२) चरखा, (३) गीताई पठण व (४) 'जय जय रामकृष्ण हरीचे' भजन. यांच्या द्वारा प्रारंभीच लोकांची मनें त्यांच्या नित्याच्या प्रापंचिक कटकटीतून थोडी उंच उठू शकतील. शरीर व मन यांचे भक्तीकडे तादात्म्य होऊ लागेल. आणि इतर विचार ऐकण्याच्या मन:स्थितीत ते येऊ लागतील. श्री. संत गाडगे महाराज भजनाच्या साह्याने अवखळ अशा लहान मुलांच्या गलबल्याला सुद्धा शिस्तीचे, संयमाचे व भक्तीचे वळण लावीत असत.

त्यानंतर कार्यकर्त्यांनी लोकांच्या घरोघर गेले पाहिजे व त्यांच्याशीं जिव्हाळ्याचा संपर्क स्थापन केला पाहिजे. ह्या संपर्क स्थापन करण्याच्या दृष्टीने विनोबा म्हणतात, खालील बाबतींतली विचारपूस उपयोगी पडू शकेल-- (१) एखाद्या घरीं विचारावे, आपल्या घरी जातें आहे का व तिचा आम्हाला उपयोग करू द्याल का ? (२) शौचकूपांचे खड्डे तयार करून देण्यासाठी आपणास मदत केली तर चालेल का, असे दुसऱ्या एखाद्या ठिकाणी विचारावे व आवश्यक असेल तर खड्डा खोदून देण्यास मदत करावी. (३) या गांवात नग्न स्नान करणारे लोक आहेत का, याची एखाद्या घरी चौकशी करावी. सुरगांवला तर विनोबानी या बाबतीत एक आंदोलनच चालविले होते. (४) कोणाला विचारावे. तुम्हाला योगासने शिकवितो, शिकाल का ? जे तयार होतील त्यांना ती शिकवावीत. (५) कोणाच्या बगीच्यात जावे व आपणास कांही सूचना करण्यासारख्या असतील तर कराव्यात. बाहेरचे पाहुणे आपला बगीचा पहायला येतात यांत बगीचामालकाला मोठा आत्मगौरव वाटत असतो. आपण केलेल्या प्रयोगांचे तो मोठे रसभरीत वर्णन करीत असतो त्याच्या ह्या आनंदात आपण सहभागी झालो तर त्याला तुमच्याबद्दल विशेष आपुलकी वाटू लागते. (६) दुसऱ्या एखाद्या ठिकाणी चौकशी करावी की, गांवात कांही पोथी, पुराण, वर्तमानपत्र, पुस्तक यांचे नियमित वाचन चालत असते का ? कोणकोण वाचतात ? काय वाचतात ? किती लोक श्रवणास जमतात ?

विनोबा म्हणतात, याप्रमाणे लोकसंपर्काच्या अनेक तऱ्हा आहेत व त्यांचा अवलंब ग्रामदानी कार्यकर्त्यांनी केला पाहिजे. ज्या ठिकाणी असे दिसेल की, ही सर्व कामे चालतात दुसऱ्या तेथून, गांवात जाऊन ती कामे सुरु करावीत.

गांवकऱ्यांशी संपर्क करतांना अनेक प्रकारे विचारपूस करता येईल. उदाहरणार्थ, या गांवातून लग्न झाल्यामुळे किती मुली बाहेरगांवी गेल्या आहेत व

(पृष्ठ ४ कॉलम ४ वर)

www.vinoba.in

एकतर्फी शस्त्रसंन्यासाची मीमांसा

(ले. एरिच फ्राम)

(तिसरे जागतिक महायुद्ध कसे थांबविता येईल या विषयावरील परिसंवादात सुप्रसिद्ध लेखक व तत्वज्ञ एरिच फ्राम यांनी एकतर्फी शस्त्रसंन्यासाची मीमांसा करणारा एक अतिशय उद्बोधक लेख दिला. त्यांतील कांही महत्वाच्या भागाचा स्वैर मराठी अनुवाद खाली देत आहे. एरिच फ्राम यानी अलिकडच्या काळात तात्विक विचारात चांगलीच भर टाकली आहे. ते एक स्वतंत्र विचारक आहेत व प्रत्येक प्रश्नावर त्यांचा स्वत.चा असा दृष्टिकोण आहे. एकतर्फी शस्त्रसंन्यासाच्या प्रश्नावर सुद्धा त्यांच्या स्वतंत्र विचारांचे फार उत्तम प्रतिबिंब पडलेले आहे हे सुज्ञ वाचकांच्या ध्यानांत आल्यावाचून राहणार नाही.)

तर आम्ही पशू बनू

दोन किंवा अधिक पक्ष संपूर्णपणे शस्त्रसज्ज होऊन वसले असतांना, जगांतल्या सामान्य माणसाचे सामाजिक स्वरूप कसे राहील ? हा प्रश्न विचारात घ्यावयास पाहिजे. शक्य आहे, एकूण समस्या मोठ्या जटिल असतील. कांही अथवा विशिष्ट समाज मोठ्या समाधानात नांदत असतील. पण असे असले तरी कोणाहि मनुष्याचे संपूर्ण जीवन व्यापून राहणारी वस्तुस्थिति हीच आहे की, त्याचे सर्व लक्ष, तो जी अस्त्रे सुटण्याच्या तयारीत उभी करण्यात आली आहेत, त्यांच्याकडेच लागलेले असेल. मृत्यूची तलवार बारीक धाग्याने बांधून डोक्यावर अखंड टांगलेली आहे, असे जीवन आज जगावे लागत आहे. ते किती काळ तसे जगावे लागेल याचा सुमार नाही. या परिस्थितिमुळे मनुष्याच्या मनावर एक ताण निर्माण करणारा परिणाम घडवून आणला आहे. अखंड भीति, अखंड शत्रुत्व, अखंड बेमुर्वतखोरपणा, यामुळें मनुष्याच्या हृदयाचे नाजूक पैलू नष्ट झाले व तें दगडी बनत चालले आहे. ज्या ज्या गोष्टी आम्ही उदात्त म्हणून आजवर समजत आलो त्याविषयी तो बेफिकीर बनला आहे. ही स्थिति अशीच टिकली तर आम्ही माणसे न राहता पशू बनू. फरक इतकाच की, पशूंपेक्षा आमच्याजवळ अतिशय गुंतागुंतीची यंत्रसामग्री असेल ! आमचे ध्येय स्वातंत्र्य-संरक्षण हे आहे, हा आमचा दावा जर खरा असेल व तो खरा असल्याचे आम्ही प्रामाणिकपणे मानीत असू तर, निश्चितपणे आमचे स्वातंत्र्य आम्ही गमावून बसणार ! स्वातंत्र्य म्हणजे सर्वसत्ताधारी राज्यसत्तेच्या वर्चस्वाखाली व्यक्ती दडपल्या न जाणे.

यंत्र माणुस व माणुस यंत्र बनले

ही मानसशास्त्रीय वस्तुस्थिति बाजूला ठेवली तरी, हे मान्य करावेच लागेल की, शस्त्रास्त्रस्पर्धा सतत चालू राहणे हे आमच्या पाश्चात्य संस्कृतीला भयप्रद आहे. आम्ही निसर्गावर विजय करण्यास निघालो आहोत. त्या प्रक्रियेत उत्पादन व भक्षण हाच पाश्चात्य माणसाचा मुख्य धंदा बनला आहे-नव्हे आमच्या जीवनाचे ते जणु ध्येयच झाले आहे. आम्ही साधनांचेच रूपांतर साध्यात करून टाकले आहे. आम्ही अशी यंत्रे निर्माण करीत आहोत की ती माणसासारखे काम करू शकतात; आणि अशी माणसे निर्माण करीत आहोत जीं निर्जिव यंत्रे बनू लागली आहेत. उत्पादनाच्या प्रक्रियेत स्वतंत्र व्यक्तीला अस्तित्व नाही. उत्पादनकार्यात गुंतलेल्या मानवसमूहरूपी यंत्राचा तो केवळ एक भाग बनलेला असतो. तो जेव्हां काम करतो तेव्हां त्याची अशी यंत्रासारखी स्थिति असते. बरे तो जेव्हां रिकामा असतो तेव्हां तरी तो स्वतंत्र असतो काय ? नाही तुला हा खेळ आवडावयास पाहिजे, हा सिनेमा चांगला आहे, या क्लबचा मेंबर होणे चांगले असे विचार त्याच्या मनावर ठसविण्यात येतात व तो यंत्राप्रमाणे त्यांच्या आहारी जातो. मौज ही की, त्याला मात्र असे वाटते की, रिकामपणचा वेळ कसा घालवावा हे मी स्वत:ची आवड पाहून ठरविले आहे. वस्तू उत्पन्न करण्यावर आपले जीवन सर्वस्व केंद्रित करीत असताना, मनुष्य स्वत:च एक वस्तु बनून राहील असे भय निर्माण झाले आहे. माणसाला वाटते, मी परमेश्वराची पूजा करीत आहे. पण वस्तुत: तो वस्तु निर्माण करणाऱ्या यंत्रालाच परमेश्वर मानीत असतो. इमर्सनने म्हटले आहे की, "आज मनुष्य घोडा बनला आहे व त्यावर खोगीर कसून वस्तू स्वार झाल्या आहेत". आम्ही एक विशिष्ट परिस्थिति निर्माण केली. ती परिस्थितिच शक्तिशाली बनून आमच्यावर सत्ता गाजवू लागली आहे. आम्ही जी तंत्रज्ञ व नोकरशाही यांची संस्था निर्माण केली तीच आम्ही कसे वागावे हे आम्हास सांगू लागली आहे; आमच्यासाठी तीच निर्णय घेत आहे. गुलाम बनण्याचे भय आम्हास नसेल, पण यंत्र बनण्याचे भय खासच आहे ! चारित्र्य, पुरुषार्थ, जबाबदारी, तर्कसंगति व प्रेम ही जी आमची परंपरागत मूल्ये होती तीच धोक्यात आलेली आहेत. या मूल्यांच्या वारंवार घोषणा करणे हे श्रद्धाशून्य रीतीने संध्येची तीन आचमने टाकण्यासारखे हास्यास्पद आहे.

मागे फिरणे अशक्य होईल

यंत्राने मनुष्य पुरुषार्थहीन करून टाकला आहे. शक्तिमान यंत्राचाच गुलाम बनून तो आज जगांत वावरत आहे. 'नरेचि केला हीन किती नर' ही उक्ति यथार्थ ठरली आहे. अमेरिका काय किंवा सो. रशिया काय दोन्ही देशात ही अशीच स्थिति आढळून येत आहे. यंत्रज्ञ व तंत्रज्ञ यांची बेसुमार वाढ झाली आहे. मोठाल्या सरकारी संस्था व बिनसरकारी कॉर्पोरेशन्स स्थापन झाले आहेत; आणि त्यातली नोकरशाहीच आज हुकुमत गाजवीत आहे. जोपर्यंत आमची शस्त्रास्त्रस्पर्धा कायम आहे तोपर्यंत ही परिस्थिती वाढतच जाणार आहे. वाढता वाढता ती अशा थरास पोहचणार आहे की जेथून मागे फिरणे मनुष्याला सर्वथा अशक्य होईल. अशा प्रकारें आमची सध्याची स्थिति भयप्रद आहे. तथापि माग फिरून धोका टाळण्याची वेळ अजून निघून गेलेली नाही. आध्यात्मिक मूल्याचे पुनरुज्जीवन करणे आणि थोर मानव्यतेची परंपरा स्थापित करणे हा उपाय अजून आमच्या हाती आहे. असे पुनरुज्जीवन जर घडून आले नाही व ज्या आधारावर आमच्या संस्कृतीची उभारणी झाली आहे त्याला मुळापासून प्रस्थापित करण्यात आले नाही, तर जीवंत राहण्यासाठी आवश्यक असलेली आमची चिच्छक्ति पार नष्ट होऊन जाईल व आमचा क्षय सुरू होईल. इतिहासात, अशा तऱ्हेने ऱ्हास पावलेल्या सामर्थ्यशाली राष्ट्रांची उदाहरणे कांही कमी नाहीत.

युद्धे थोपवून धरण्याचा उपाय शस्त्रास्त्रांची सज्जता कायम ठेवणे हाच होय असे ज्याना वाटते त्यांच्या त्या धोरणातूनच वरील भयपरंपरा कशी निर्माण झाली आहे, हे आपण पाहिले. आता जे असे म्हणतात की, दुसरा कोणी करो की न करो, आपणच एकतर्फी शस्त्रास्त्रांचा त्याग करण्याचे धोरण अवलंबावे, त्यांच्या म्हणण्याचा विचार करू. त्यांच्या धोरणाचा अवलंब केल्यास कोणते लाभ होतील ? किंवा कोणती संकटे येतील याचाहि विचार करणे आवश्यक आहे.

निश्चितपणे युद्ध टळू शकेल !

अमेरिका किंवा सो. रशिया या दोघापैकी कोणाहि एकाने एकतर्फी शस्त्रसंन्यास घोषित केला तर, जवळ जवळ निश्चितपणे असे म्हणता येते की, त्यामुळे युद्धाचा संभाव्य धोका टळू शकेल. आणविक युद्धाची तयारी करण्यास अमेरिका किंवा रशिया जे प्रवृत्त झाले आहेत त्याचे मुख्य कारण असे आहे की, त्या दोघानाहि एकमेकांच्या हल्ल्याचे सतत भय वाटते. त्याना असे वाटते की, आपल्यावर हल्ला झाल्यास आपण कायमचे नेस्तनाबूद होऊ. हर्मन कहान यानी या वस्तुस्थितीचे संक्षेपाने पण यथार्थ वर्णन केले आहे. कहान हे कांही एकतर्फी शस्त्रास्त्रसंन्यासाचे पक्षपाती नाहीत. त्यांनी म्हटले आहे- "अमेरिका व सो. रशिया यांच्या ध्येयवादात भिन्नता असेल. संरक्षणाचे प्रश्नहि त्यांचे वेगवेगळे असतील. पण त्यांच्यात काही दिसण्यासारखे भांडणाचे प्रश्न आढळून येत नाहीत. त्यामुळे त्यानी शस्त्रास्त्रांच्या वाढीवर अफाट खर्च कां करावा व त्यातले धोके कां पत्करावेत याचे समर्थन करता येत नाही. त्याना एकमेकांचे भय का वाटावे ? त्यांच्या भयाचे कारण भय हेच होय असे म्हणावे लागते." आणि खरोखर भय हेच त्यांच्या परस्परावरील अविश्वासाचे कारण असेल व म्हणून ते युद्धसज्जता वाढवीत असतील, तर अमेरिका किंवा रशिया यापैकीं कोणाहि एकाने शस्त्रसंन्यास केला तर हें कारणच मुळांत नष्ट होईल आणि मग युद्धाची शक्यताहि टळू शकेल.

मानसशास्त्राचा प्रश्न

जोपर्यंत त्यानी जी मानसिक तर्क पद्धति स्वीकारली आहे तिची तपासणी आपण करणार नाही, तोपर्यंत एकतर्फी शस्त्रसंन्यासाच्या संभाव्य परिणामाची चिकित्सा आपणास करता येणार नाही. अमेरिकेत सर्व लोकाचा असा एक पक्का समज बनला आहे की, 'रशियावर विश्वास ठेवणे शक्य नाही.' विश्वास या शब्दाचा नीतिशास्त्रास मान्य असा अर्थ जर ग्रहण केला, तर असे म्हणावे लागेल की, दुर्दैवाने कोणाहि राजकीय पुढाऱ्यास विश्वासपात्र समजता येणार नाही. सार्वजनिक नीतितत्त्वे व व्यक्तिगत नीतीतत्त्वे यांच्यांत तफावत करण्यास आम्ही शिकलो आहोत. पण ती शिकवण कशी भ्रामक आहे पहा ! सार्वजनिक नीति असे सांगते की, राष्ट्र हे आमचे दैवत होय व राष्ट्रहितासाठी कोणतेहि अनैतिक कृत्य केले तरी ते समर्थनीय होय. जे राजकीय पुढारी राष्ट्रहितासाठी कोणतेहि अनैतिक कृत्य करण्यास कचरत नाहीत, त्यांनाच आपल्या खासगी जीवनात तसे अनैतिक कृत्य करणे पाप होय असे वाटते. हीच गोष्ट 'जनतेवरील विश्वास' या सिद्धांताची आहे. राजकारणाच्या दृष्टीने या वाक्प्रचाराला फार महत्त्व आहे. ह्या विश्वासाचा अर्थ असा आहे की, सामान्य जनता ही शहाणी आहे व ती विचारीहि आहे. आणि ती जेव्हां कार्यप्रवण होईल तेव्हां ती शहाणपणाने व विचारानेच वागेल. समजा माझा एक प्रतिस्पर्धी आहे व त्याच्या शहाणपणावर माझा विश्वास आहे, तर तो माझा विरोध करण्यास कोणत्या हेतूने प्रवृत्त झाला आहे हे मला आकलन होईल. त्याच्या हेतूचा कांही प्रमाणात मी आगाऊ अंदाज बांधू शकेन. कारण प्राण्याची जगण्यासाठी जी धडपड आहे तिचे कांही सामान्य नियम व उद्देश ठरलेले आहेत. उद्देश व त्यांच्या प्राप्तीची साधने यांची सापेक्षता ही सुद्धा नियमबद्ध आहे;

(पृ. ३ स्तं. ४ वर)

www.vinoba.in

श्री. जयप्रकाश नारायण यांचे जीवन-आरोहण

(श्री. ले०- 'अभिप्रेत')

(पथभ्रष्ट क्रांतिवीर म्हणून श्री. जयप्रकाश नारायण यांच्या अनेक मतांची अवहेलना केली जाते. त्यांची मते नेहमीच विवादास्पद बनलेली आहेत. कारण त्यामुळे लोकांच्या मनाला जबरस्त हादरा बसत असतो. परंतु त्याबरोबरच हे ध्यानांत ठेवावयास पाहिजे की, जयप्रकाश बाबूंची एक विशिष्ट जीवनदृष्टि आहे. ती कोणती ? त्यांची मूळ भूमिका कोणती ? त्यांचे जीवन निरंतर विकासशील व गतिमान कसे रहात आले आहे ? इ. प्रश्नावर प्रस्तुत लेखकाने प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न केला आहे.)

जे. पीं. चे १९४२ चे चित्र

एक वेळ असा होता की जयप्रकाश बाबूंनी जनतेची मने भारून टाकली होती. विशेषत: तरुणांच्या मनावर त्यांच्या नांवाचा जादू सारखा परिणाम होत असे. १९४२ च्या जे. पीं. च्या व्यक्तित्वाचे तेंच आदर्श चित्र ज्यांच्या मनश्चक्षूंसमोर आजहि तरळते आहे त्यांची आजच्या जे. पी. कडे पाहून मोठी निराशा होत असलेली दिसून येते. त्यांचा जे. पी. आज पथभ्रष्ट झाला आहे असे त्यांना वाटते. पण ह्या क्रांतिवीराला आज समजून चुकले आहे की, 'वीर' बनायला जितके शौर्य लागते, त्यापेक्षा 'महावीर' होण्यासाठी अधिक शौर्याची गरज असते. अनेक लोकांना असेहि वाटत होते की, नेहरूंच्या नंतर जे. पी. च भारताचे पंतप्रधान झाले पाहिजेत. पण राज्यपथाचा मार्ग सोडून जनपथाचा मार्ग अनुसरणाऱ्या जे. पी. ना पंतप्रधानकीत संतोष वाटणे कसे शक्य आहे !!

कल्पनारंजन नाहीसे करा

जयप्रकाशबाबूंनी स्वत:च एकदा ह्या गोष्टीचा उल्लेख केलेला आहे. वेडछीच्या सर्वोदय संमेलनात ते म्हणाले-

"पुष्कळ लोकाना असे वाटते की, माझे जीवन म्हणणे गमावलेल्या संधींची कहाणीच होय. चांगली संधि मी अनेकवेळा गमावली असे त्याना वाटते. त्याना वाटते ते त्यांच्या दृष्टीने बरोबरहि असेल. पण ज्याना सामान्य लोक आयुष्यांतली सुसंधि समजतात अशा गोष्टींच्या मागे मी कधीच लागलो नाही. त्यांना असेहि वाटते की, दिल्लीस जाऊन मी राहिलो असतो, तर माझ्या उत्कर्षाला फार मोठी संधि मिळाली असती. ती मी गमावली आहे. या सर्व लोकांच्या मनात माझ्याविषयी जो भ्रम आहे तो संपूर्णपणे नष्ट होईल तर फार चांगले होईल. ह्या लोकांच्या मनाने, जयप्रकाशला अमुक स्वरूपात आपण पहावे अशी जी भावना धरली आहे ती नष्ट होणे माझ्या व तुमच्या दोघांच्याहि हिताचे आहे."

गतिमान जीवन

जयप्रकाशबाबू बिहारच्या एका खेंड्यात जन्मले व वाढले. परदेशांत जाण्यास पैसा नव्हता म्हणून जहाजावर चोरून शिरून ते अमेरिकेत गेले. लहान मोठी मजुरीची कामे करून त्यांनी तेथे विद्या संपादन केली. १९४२ साली तुरुंगांतून भिंतीवरून उडी मारून ते पळाले, सरकारी शस्त्रागारांवर छापे मारले आणि भूमिगत राहून सरकारला हैराण करून सोडले. त्यांना पकडण्यासाठी सरकारने एक मोठे इनाम जाहीर केले होते. साहस व पराक्रम यांत करण्यासारखे होते तें सर्व त्यांनी करून दाखविले. सत्तापदावर आरूढ होण्याकडे त्यांनी कधीच लक्ष दिले नाही. लोकप्रियतेच्या लाटेवर नृत्य करण्याचीहि त्यांना अभिलाषा नाही. ते नेहमी आपल्या अंत:करण प्रवृत्तीशीच इमानदार रहात आले आहेत. ज्यावेळी त्यांचे अंत:करण जसा कौल देईल त्यावेळी तसेच ते वागत आले आहेत. त्याचे जीवन नेहमी गतिशील अतएव विकासक्षम राहिलेले आहे या अर्थाने ते एक 'सत्य-शोधक' आहेत. आज त्यांच्या मनांत जर कोणती एक गोष्ट सारखी खटकत असेल तर ही की, गांधीजी जेव्हां जिवंत होते तेव्हां अहिंसेची तेजस्विता त्याना ओळखता आली नाही.

गवसलेले श्रेय

मानवकल्याणाचा मार्ग शोधीत शोधीत ते सांप्रतच्या मार्गावर येऊन पोहचले आहेत. निष्ठेची शुचिता व दृष्टीची सूक्ष्म शोधकता यामुळे त्यांचा अखंड विकासच होत आला आहे. त्यांच्या दृष्टीला विनोबांचे नेतृत्व दिसून आले. पवनारला जेव्हां त्यांनी विनोबांना पाहिले तेव्हां ते म्हणाले "मला येथे प्रकाश दिसत आहे." विनोबांनी भूदान आंदोलन सुरू केले त्याच्याहि अगोदर ही घटना घडलेली आहे. आज तुम्हाला जयप्रकाशजीकडून नेत्रदीपक साहसाची अपेक्षा करता येणार नाही. आज ते ज्या म[illegible]न प्रक्रियेमधून प्रवास करीत आहेत तिची व्याप्ति सहज समजणारी नाही. त्यासाठी विशेष प्रयत्नच करावा लागेल. त्यांच्या जीवनाचे सार समजून घेतांना खरे शौर्य कशात आहे, तारुण्याचे सार्थक कशाने होणार आहे ? या प्रश्नांची उत्तरे समजून घ्यावी लागतील. या प्रेरणामूर्ति असलेल्या युवकाला वयाच्या ६० व्या वर्षी जे श्रेय गवसले आहे ते आजच्या तरुणांना विशी किंवा तिशीच्या आत गवसण्यासारखे आहे. पूर्वीच्या जे. पीं. चे चित्र डोळ्यासमोर वागविणाऱ्या लोकांनी एक गोष्ट ध्यानात ठेवावयास पाहिजे. ती ही की, पर्वताच्या गिरिकंदरांतून अवखळपणे उड्या मारीत वाहणारा निर्झर जव्हां पुढे पुढे जातो तेव्हां त्याचा तो अवखळपणा नष्ट होतो व त्याचे एका महानदांत रूपांतर झालेले असते. तसे ते झाले याचा कोणी विशाद मानतो काय ?

जे. पीं. च्या व्यक्तित्वाच्या विकासात समाजवादाचाहि विकास मिळालेला दिसत आहे. इतकेच नव्हे तर मानवतेच्या विकासाचाहि रंग त्यात स्पष्टपणे उमटलेला दिसत आहे. गांधी-विनोबा हे मानवतेच्या विकासाची उंची दर्शवींत असतील तर जे. पी. आज रुंदी दाखवू लागले आहेत. त्यांच्या व्यक्तित्व-विकासाची ही बाजू ध्यानात घेऊन त्यांचेकडे पाहणे उपयुक्त होईल.

--०--

ग्रामदानी गांवाचे विकास कार्य

केंद्रसरकारचे परिपत्रक

तृतीय पंचवार्षिक योजनेंत खेड्यांतील घरे बांधण्याच्या कामासाठी बारा कोट सत्तर लक्ष रुपयांची तरतूद करण्यांत आली आहे. त्यापैकी पाच कोट रूपये ज्यांच्या जवळ जमीन नाही अशा शेत मजुराना घरें बांधण्यासाठी राज्यसरकाराना देण्याचे निश्चित झाले आहे. ग्रामदानी खेड्यांतील गृहविहीन शेतमजुरांना घरें बांधण्यासाठी जमीन मिळवून देण्यात या पाच कोट रुपयांचा राज्यसरकारानी विनियोग करावा अशा सूचना ३१-१-६४ रोजी केंद्रसरकारच्या मिनिस्टर ऑफ वर्क्स (गृहनिर्माण व पुनर्वसन) खात्यातर्फे पाठविण्यात आल्या आहेत.

हे प्रकरण केंद्र सरकारतर्फे १९६२ पांसून सुरू करण्यांत आले आहे. परंतु गेल्या जानेवारी महिन्यापर्यंत राज्यसरकारानी योजना तयार केल्या नव्हत्या अशी तक्रार केंद्रसरकारने केली आहे. ही जमीन देताना ग्रामदानी गांवाचा अग्रहक्क मानण्यात यावा असेहि केंद्रसरकारने म्हटले आहे. अर्थात् त्या गांवांत मिळालेल्या भूदानापैकी जमीन देणे जेथे शक्य नसेल तेथेच हा अग्रहक्क मान्य करण्यांत यावयाचा आहे.

याबाबतीत महाराष्ट्रांतील सर्व प्रदेशीय मंडळे, भूदान बोर्ड, व निर्माण समित्या यानी महाराष्ट्र राज्यसरकारशी संपर्क करून आपल्या क्षेत्रातील ग्रामदानी गांवात राहणाऱ्या गृहविहीन शेतमजुराना घरे बांधण्यासाठी कोठे, किती जमीन पाहिजे इ. माहिती कळवावी व राज्यसरकारची मदत त्याना प्राप्त करून घ्यावी ग्रामदानी गांवांच्या विकासासाठी आणखी आर्थिक साह्य कोठून मिळू शकेल याची माहिती लवकरच प्रकाशित करण्यात येईल.

----०----

वाडेगांवच्या पूरग्रस्तांना साह्य

गांधीनिधीकडून १००० रु. ची देणगी

वाडेगांव-गेल्या जुलै महिन्यांत दि. २० रोजी अतिवृष्टी होऊन गांवांतून वहात असलेल्या नाल्याला मोठा पूर आला. त्यामुळे गांवकऱ्यांची फार मोठी हानि झाली. वाडेगांव येथे गांधीस्मारकनिधीतून चालविण्यात येत असलेले एक सेवाकेंद्र आहे. या केंद्राचे संचालक श्री. म्हैसने यानी गांवावर आलेल्या ह्या आपत्तीची माहिती तावडतोब गां. स्मा. निधीच्या महाराष्ट्र शाखेला पुणे येथे कळविली. ती कळताच निधीतर्फे १००० रु. ची देणगी आकोल्याचे कलेक्टर यांचेकडे पाठवून वाडेगांवच्या प्रलय पीडिताना अन्नवस्त्रादि मदत तावडतोब पुरविण्यात यावी अशी विनंती करण्यात आली. या तत्काल मिळालेल्या देणगीमुळे महाराष्ट्र गांधी स्मारक निधीला तेथील जनता धन्यवाद देत आहे.

ह्या पुराने गांवातील एकूण .४२० घरे जमीनदोस्त झाली. या बेघर झालेल्या लोकाना रु. ७७००० ची मदत करण्यात आली.

(पृष्ठ २ वरून)

आणि सर्व शहाण्या माणसांच्या बाबतीत ती सारखीच लागू पडत असते. हिटलरवर विश्वासच ठेवता येत नव्हता. कारण त्याचे डोकेच ठिकाणावर नव्हते. आणि ह्यामुळे त्याचा व त्याच्या राजवटीचा विनाश घडून आला.

शक्य की रास्त

पुढारी व जनता यांच्या शहाणपणाच्या प्रश्नातूनच आणखी एक विचार करण्यासारखा मुद्दा निर्माण होतो व तो अमेरिका व सो. रशिया यांना सारखाच लागू होणारा आहे. शस्त्रास्त्रे नियंत्रित करण्यासंबन्धी सांप्रत चर्चा चालू आहे. त्या चर्चेत, काय शक्य आहे यावरच बरेच मुद्दे काढण्यात आले आहेत. परंतु काय करणे रास्त आहे यावर चर्चाच होत नाही. या दोन प्रकारच्या विचार सरणीत जो फरक आहे तोच माथेफिरूपणा व शहाणपणा यात आहे. माथेफिरू माणुस आपणास एका भ्रमजालात प्रथम गुरफटून घेतो व मग त्या भ्रमजालालाच सत्य मानून त्यावर श्रद्धा ठेवण्यास प्रवृत्त होतो. हे भ्रमजाल त्याने तर्काने संभवनीयता किंवा शक्यता ध्यानात घेऊन निर्माण केलेले असते. म्हणून त्याला ते अ-खंडनीय आहे असे ठाम वाटत असते. त्याला आपण इतकेच सांगू शकतो की, तुझ्या म्हणण्याप्रमाणे कांही देखील होणे शक्य नाही.

=(अपूर्ण)

www.vinoba.in

दारिद्र्यनाशाच्या आघाडीवर अगोदर यश मिळवू या

पाकिस्तान व चीन यांच्याबाबत केलेल्या सूचनाविषयी जयप्रकाशजींचा खुलासा

सध्याच्या परिस्थितीत आपल्याला देशांतील दारिद्र्य व भूक आणि पाकिस्तान व चीन अशा तीन आघाड्यावर एकाच वेळी लक्ष देणे शक्य होणार नाही, असे श्री. जयप्रकाशनारायण यांनी एका निवेदनात म्हटले आहे.

चीन व पाकिस्तान यांच्याशी तड-जोड करण्याविषयी आपण केलेल्या सूचनावरून उत्पन्न झालेल्या गैरसमजांचे निराकरण करण्यासाठी श्री. जयप्रकाश यांनी आज हे निवेदन प्रसिद्ध केले आहे. श्री. जयप्रकाशजींनी यात म्हटले आहे की अमेरिकेची मदत घेतली नाही तर या तिन्ही आघाड्यावर लढतांना तिन्हीत अपयश पदरी घेणे आपल्यास भाग पडेल आणि अमेरिकन मदत घेणे हे माझ्या मते पूर्णपणे अनिष्ट आहे. त्याचप्रमाणे उपासमार परकरू, पण आम्ही आमच्या शत्रुशी लढा देत राहू अशा घोषणा करणेहि सोपे आहे. ज्यांना पोटभर खायला प्यायला मिळते, असलेच लोक या प्रकारच्या घोषणा करीत असतात.

प्रथम काय करावयाचे आहे ते ठरवा

श्री. जयप्रकाशजी आपल्या निवेदनात म्हणतात, 'माझ्या अलिकडील काही सूचनावर सरकारची जी प्रतिक्रिया व्यक्त झाली आहे तिच्याविरुद्ध मला काहीहि तक्रार करावयाची नाही. पण इतर लोकांच्या प्रतिक्रिया पाहाता त्यांच्या मनात खोल गैरसमज निर्माण झाले आहेत असे वाटते व ते शक्य तितके दूर करण्याचा प्रयत्न मी करणार आहे.

माझे म्हणणे असे आहे की आपल्या देशातल्या लोकांनी आपल्यास प्रथम कोणती गोष्ट करावयाची आहे हे ठरविले पाहिजे. माझ्या मते पहिली गोष्ट आपण करायला पाहिजे ती म्हणजे भुकेलेल्यांना अन्न देणे, वस्त्राशिवाय राहावे लागते त्यांना वस्त्र पुरविणे, काम करण्याच्या स्थितीत असलेल्या माणसांना काम देणे आणि प्रत्येक भारतीय कुटुंबास किमान सुखी जीवन मिळेल अशी हमी देणे हे आहे. ही गोष्ट केली नाही तर वाढता असंतोष नि वाढत्या हालअपेष्टा याच्यात बंडासारखी व अराजकतेची परिस्थिति निर्माण करण्याच्या हेतूने जाणूनबुजून चाललेल्या प्रयत्नांची भर पडून देशाचे भवितव्य अतिशय धोक्यात येईल. या अंतर्गत आघाडीवरील लढाईसाठी सध्याच्या परिस्थितीत आपल्यास शक्य असलेल्यापेक्षा किती तरी अधिक शक्ति व साधन लावायला पाहिजे आहे. या आघाडीवर सर्व शक्ति व सर्वसाधन बळ एकवटणे शक्य व्हावे याकरिताच दुसऱ्या दोन आघाड्यावर तडजोड करावी असे मी सुचवीत आहे. आपल्या शत्रूस शरण जा असा काही माझ्या सूचनेचा अर्थ नाही, माझे म्हणणे आहे की आपण ज्यांच्याशी देवाणघेवाणीच्या पद्धतीने राजकीय तडजोड करावी."

भारत पाक सहकार्याची शक्यता

याप्रमाणे प्रस्तावना केल्यावर श्री. जयप्रकाश नारायण यांनी भारत व पाकिस्तान यांच्यातील संबंधाबाबत असे प्रतिपादन केले आहे की उभय-देशांतील वादाविषयी व मतभेदाविषयी सारखे तुणतुणे वाजवीत न बसता दोघांच्याही हिताच्या अशा काही गोष्टी आहेत काय यांचा शोध करून त्या गोष्टीबाबत एकमेकांशी सहकार्य करण्यात दोन्ही देशांनी तयार व्हावे. ज्यात सहकार्य करता येईल अशा अनेक बाबी आहेत असेही श्री. जयप्रकाश यांना वाटत आहे व त्यांचे मत आहे की अनेक बाबतीत सहकार्याचे नाते वाढेल तर परस्परांतील गैरविश्वास दूर होईल आणि मग कश्मीरचा प्रश्नही वाटतो तितका कठिण राहणार नाही. उद्योगधंदे, व्यापार, दळणवळण इत्यादि क्षेत्रांत उभय देशांच्या हिताच्या गोष्टी सापडू शकतील.

चीनविषयी

चीनच्या प्रश्नाकडे वळून श्री. जयप्रकाश नारायण यांनी म्हटले आहे की चीनबरोबरचा सीमा-तंटा लढाईने सोडविला जाऊ शकणार नाही. भारत व चीन यांच्यात वरचेवर लढाया होत राहणे या गोष्टीचा विचारसुद्धा भयंकर वाटतो. दुसरे असे की, कायद्याच्या भूमिकेवरूनही हा प्रश्न सोडविता येणार नाही. या प्रश्नावरील पुरावा ध्यानात घेऊन वाद सोडविला जावा ही सूचना मान्य करायला चीन सतत नकार देत आला आहे. याचसाठी देवाण-घेवाणीच्या तत्त्वावर राजकीय तडजोड चीनशी करावी असे आपल्यास वाटते.

देवाणघेवाण म्हणजे शरणागति नव्हे कारण दोन्ही पक्षांना देवाणघेवाण करावी लागते असे सांगून अक्साई चीनबाबत चीनचा खास हितसंबंध आहे याचा उल्लेख करून श्री. जयप्रकाश यांनी सुचविले की, सदहू भाग चीनला भाड्याच्या पद्धतीवर वापरायला द्यावा.

श्री. जयप्रकाशजी पुढे म्हणतात. एका खाजगी व्यक्तीच्या शब्दाने राष्ट्र काही बांधले जाणार नाही. ही सूचना मुद्दाम करण्यात माझा हेतु असा आहे की, या प्रश्नावरील विचार जो एकाच चाकोरीस घट्ट पकडून आहे तो मोकळा व्हावा. लंकेचे श्री. फेलिक्स बंदरनायके यांच्या शब्दात काही तथ्य असेल तर या प्रश्नावर नव्याने व ताजा विचार करण्याची गरज खरी व निकडीची आहे हे उघड होईल.

---०---

ग्रामदानी कार्यकर्त्यांची कार्यसंहिता

(पृष्ठ १ वरून)

त्या कोणकोणत्या गांवी आहेत ही चौकशी ग्रामीण लोकांच्या मनोवृत्तीचा ठाव घेण्याच्या दृष्टीने फार महत्वाची असते. जेथे त्या मुली असतील तेथे गेल्यावर त्यांच्या माहेरच्या गांवाहून आपण आलो व मुद्दाम मुलीची खुशाली कळावी म्हणून तुमच्या घरी आलो हे समजल्याने त्या मुलीला व तिच्या सासरच्या लोकांना अगत्य वाटू लागते व माहेरच्या लोकाना विशेष आनंद होत असतो. बाहेरच्या किती मुली लग्न झाल्यामुळे या गांवात आल्या आहेत याचीहि माहिती, अशीच उपकारक ठरण्यासारखी असते. गांवात शंभरी गाठलेले म्हातारे कोण कोण आहेत याची माहिती मिळवून व त्यांना भेटून त्यांचेबद्दल आपला आदर प्रकट करणे हे सुद्धा उपयुक्त ठरते. त्यांच्याशी बोलणें करावे व ते लिहून ठेवावे. अशां संभाषणांतून पुष्कळ नवीन इतिहास प्रकाशांत येऊ शकतो.

अशा रीतीने ग्रामस्थांशी संपर्क करीत असतानाच कार्यकर्त्याच्या हे ध्यानात येऊ लागेल की, कोण कोण लोक व किती प्रमाणात आपल्या ग्रामदानाच्या विचाराला अनुकूल होण्यासारखे आहेत. हे समजून घेतल्यावरच पुढील फेरीच्या वेळी ग्रामदानाचा विचार तेथील लोकासमोर मांडावा. जेथील लोक जात प्रमाणात अनुकूल आहेत असे आपणास वाटत असेल तेथे ग्रामदानाचा जोरदार पुरस्कार ग्रामदान घडवून आणावे; आणि जेथे अनुकूलता कमी आहे असे वाटत असेल तेथे पुनः वरील उपायानी सहानुभूति जिंकण्याचा प्रयत्न चालू ठेवावा.

समर्थांनीहि म्हटले आहे की,

कर्म केलें चि करावें । ध्यान धरिले चि धरावें ।
विवरिलेचि विवरावे । पुन्हा निरूपणा ॥

हा समर्थांचा उपदेश प्रचाराच्या दृष्टीने फार महत्त्वाचा आहे.

ह. बा. देशपांडे

---०---

अहमदाबाद

अहमदाबाद जिल्ह्यात भीम-तलाव नावाचे एक नवीन गाव ग्रामदान झाले.

संपादक :-श्री. गोपाळराव काळे, श्री. वसंतराव बोंबटकर,
प्रकाशक:-श्री. वसंतराव बोंबटकर,
मुद्रक:-गो. भा. जोशी, भास्कर प्रेस, वर्धा.
महाराष्ट्र-सर्वोदय मंडळ, मुंबई.

साम्ययोग दैनिक ता. २४ २५-८-६४ अ.१३१-३२ र.नं.एन.२९५
विनोबा वार्ता, मगनवाडी, वर्धा (म. राज्य)
श्री.